

Laylo USMONOVA,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti o'qituvchisi (PhD)
E-mail:laylo@gmail.com

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti S.Yaxyoyeva taqrizi asosida

ILM-FAN DINAMIKASINING IMMANENT, GENETIK-EVOLYUZION VA FUNKSIONAL VAZIFALARI

Annotasiya

Ushbu maqola ilm-fanning immanent, genetik-evolyuzion funksiyalarini maxsus sotsio-madaniy hodisa sifatida o'rganishga bag'ishlangan. Jamiyatning amaliy muammolarini hal qilishga qaratilgan fanning eksternal funksiyalaridan farqli o'laroq, uning asosiy, o'z-o'zini qadrlaydigan funksiyalari ko'rib chiqiladi. Maqolada fanning funksiyalari, uning ijtimoiy qo'llanilishidan qat'iy nazar, ichki xususiyatga ega ekanligi ta'kidlangan. Ular ilm-fanning dunyoni bilish va tushunish chegaralarini kengaytirishga qaratilgan avtonom soha sifatida asosiy maqsadini aks ettiradi. Maqolada ilm-fan dinamikasida asosiy immanent funksiyalari haqida yaxlit tasavvur mavjud, bu uning zamonaviy jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini tushunish uchun muhimdir.

Kalit so'zlar: Fan, haqiqat, immanent xususiyatlar, hodisa, rivojlanish, funktsiya, muammo, jamiyat.

ИММАНЕНТНЫЕ, ГЕНЕТИКО-ЭВОЛЮЦИОННЫЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ ДИНАМИКИ НАУКИ

Аннотация

Данная статья посвящена изучению имманентной, генетической и эволюционной функций науки как особого социокультурного явления. В отличие от внешних функций науки, направленных на решение практических проблем общества, рассматриваются ее основные, специфические функции. В статье подчеркивается, что функции науки, независимо от ее социального применения, носят внутренний характер. Они отражают основную цель науки как автономной области, направленной на расширение границ познания и понимания мира. В статье представлен целостный взгляд на основные имманентные функции в динамике науки, что важно для понимания ее места и значения в современном обществе.

Ключевые слова: Наука, истина, имманентные свойства, явление, развитие, функция, проблема, общество.

IMMANENT, GENETIC-EVOLUTIONARY AND FUNCTIONAL TASKS OF THE DYNAMICS OF SCIENCE

Annotation

This article is devoted to the study of the immanent, genetic and evolutionary functions of science as a special socio-cultural phenomenon. In contrast to the external functions of science aimed at solving practical problems of society, its main, specific functions are considered. The article emphasizes that the functions of science, regardless of its social application, are internal in nature. They reflect the main goal of science as an autonomous field aimed at expanding the boundaries of knowledge and understanding of the world. The article presents a holistic view of the main immanent functions in the dynamics of science, which is important for understanding its place and importance in modern society.

Key words: Science, truth, immanent properties, phenomenon, development, function, problem, society.

Kirish. Bugungi kunda ijtimoiy hayotda aniq belgilangan gumanistik jarayonlar, ya'ni inson dunyosiga bo'lgan katta qiziqish, unga asoslanib, fanni, uning dinamikasi, mohiyati va maqsadini ko'rib chiqish va baholash istagi kelajakdagi o'zgarishlarning ijobiy alomatlaridir, ammo afsuski, qarama-qarshi jarayonlarning ta'siri ham ortib bormoqda. Bu ilm-fan, ilmiy hamjamiyat, butun dunyo jamoatchiligini yangi ong va insonning o'zini anglashining chuqur tendentsiyalarini aks ettiruvchi murakkab, ba'zan esa dramatik munozaralarga jalb qiladi. Ushbu tendensiyalar tobora ko'proq ilmiy ifodani oladi, ilmiy aks ettirish ob'ektiga aylanadi, xuddi fan metodologiyasi, uning falsafiy, epistemologik prinsiplari va qonunlari majmuasini rivojlantirishda bo'lgani kabi.

Adabiyotlar ro'yxati. Bilimning eng muhim xususiyati uning dinamikasi, ya'ni o'sishi, o'zgarishi, rivojlanishidir. Ushbu g'oya Aristotel tomonidan qadimgi falsafada ilgari surilgan bo'lib, keyin uni F.Bekonaniq ifoda etib, "Yangi Organon" niday oritib beradi. Hegel bu g'oyani dialektik shaklda shakllantirdi va quyidagicha ta'kidlaydi-haqiqat tayyor natija emas, balki jarayondir. Ushbu g'oya dialektik materialism doirasida faol rivojlandi.

Ilm-fan va uning qo'llanilishining rivojlanishi insonning asosiy hayotiy ehtiyojlaridan tortib, eng yuqori ma'naviy talablargacha bo'lgan eng muhim ehtiyojlariga javob beradi. Ilm-fan insonning moddiy hayoti sharoitlarini, uni tashkil etishning ijtimoiy shakllarini rivojlantirish va boyitishga, insonning asosiy fazilatlarini rivojlantirishga (dunyoni idrok etish, fikrlash usullari, qaror qabul qilish va harakatlarni tashkil etish) ta'sir qiladi [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy fan nafaqat olimlarning yakka tartibdagi, balki muhim moddiy va intellectual resurslardan, murakkab texnikadan va kuchli eksperimental bazadan foydalanadigan yirik jamoalarning faoliyatidir. Bu jamiyat va uning institutlarining ilm-fan rivojiga ta'siri zarurligini ko'rsatadi. Har qanday bilim sohasida olimlar turli xil ilmiy muammolarga duch kelishadi va umuman fan haqida ham shunday deyish mumkin. Shu sababli, eng istiqbolli yo'nalishlarni va muhim tadqiqot masalalarini tanlash holatlari doimiy ravishda yuzaga keladi. Bunday vaziyatlarda ilm-fanning rivojlanishi ijtimoiy rivojlanish bilan bog'liqligi aniq va jamiyat nafaqat ilm-fan rivojlanishini ma'lum darajada nazorat qila oladi, balki uni amalga oshiradi. Ilm-fan haqiqatan ham jamiyatning turli xil ehtiyojlariga xizmat qiladi. Ammo bu, ehtiyojlar ilm-fan tomonidan uning ichki stimuli sifatida tan olinib, o'z impulslariga aylanganligi uchungina mumkindir. Ilm-fan jamiyatda mavjud bo'lib, shu bilan bir qatorda o'ziga xosligini yo'qotmagan xolda namoyon bo'lganligi uchungina ma'lum bir ijtimoiy funksiyalarni bajarishi mumkin [1].

Tahlil va natijalar. XX-asrning ikkinchi yarmidan boshlab, fan ishab chiqarishning faol kuchiga aylandi, u tashkillashtiruv va ijtimoiy jarayonlar boshqaruvining barcha sohalariga kirib keldi. XXI asrning birinchi o'nyilliklarida fan mamlakatlar, xalqlar, davlatlarning siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, axborot va madaniy rivojlanishining shakllari, yo'llari, yo'nalishlari, xususiyatlarini tanlashga kuchli ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda. Ilm-fan ta'lim va tarbiya, o'qitish, mehnat va kundalik hayotga kirib bordi, insonning mavjudligi va rivojlanishiga, uning dunyoqarashini shakllantirishga, maqsad va

ideallarni, qadriyatlar va e'tiqodlarni aniqlashga, millionlab odamlarning dunyoqarashi va bilimlariga faol ta'sir ko'rsatdi [2]. Ilm – fan zamonaviy dunyoda muhim rol o'ynaydigan noyob ijtimoiy-madaniy hodisa bo'lib, uning ma'nosini chuqur tushunish uchun o'zaro bog'liq bo'lgan ikkita jihatni-fan rivojlanishining ichki mantig'ini va uning turli xil ijtimoiy funksiyalarini ko'rib chiqish muhimdir.

Ilm-fan dunyoni oqilona bilishning maxsus shakli sifatida, unga xos bo'lgan bir qator fundamental, immanent vazifalarni bajaradi. Tashqi, ijtimoiy jihatdan aniqlangan funksiyalardan farqli o'laroq, bu vazifalar ilmiy bilimlarni rivojlantirishning ichki mantig'ini aks ettiradi. Ilm-fan insonning atrofda dunyoni bilishga bo'lgan asosiy istagiga asoslanadi. Ilm-fan voqelikni oqilona, tizimli, ob'ektiv bilishning o'ziga xos shaklidir. Uning rivojlanishi immanent, ichki o'ziga xos qonuniyatlarga bo'ysunadi:

Kognitiv vazifa. Fanning asosiy, boshlang'ich vazifasi ob'ektiv voqelikni har tomonlama, tizimli bilishdir. "Insonda haqiqatan ham biz bilimga bo'lgan haqiqiy intilish deb atashimiz mumkin bo'lgan narsa bor. Bilimning o'zi hayot omilidir" [3]. Ilmiy bilimlar o'rganilayotgan hodisalarning chuqur qonuniyatlari va muhim xususiyatlarini aniqlashga intiladi. Bilim chegaralarini doimiy ravishda kengaytirish, tabiat va jamiyat to'g'risida yangi bilimlarni to'plash ilmiy faoliyatning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Tushuntirish vazifasi. Ilm-fan nafaqat faktlarni to'plash bilan cheklanib qolmay, balki ularni nazariy tushunishga, sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatishga qaratilgan. Aniqlangan qonuniyatlarni tushuntirish, o'rganilayotgan tizimlar va jarayonlarning ishlashi va rivojlanishi mexanizmlarini ochib berish fanning eng muhim vazifasidir.

Prognostik vazifa. Olingan bilimlar va ob'ektiv qonunlarni tushunish asosida fan o'rganilayotgan ob'ektlarning kelajakdagi holatlari to'g'risida asosli prognozlar tuzishga qodir. Ilmiy bashorat tabiiy va ijtimoiy hodisalarning rivojlanishini maqsadli boshqarish uchun imkoniyatlar ochadi. V. Ostvald ta'kidlaganidek: "Ilm-bu oldindan bilish san'ati. Uning barcha qiymati kelajakdagi voqealarni qay darajada va aniqlikda ko'ra bilishidir" [4].

Tanqidiy vazifa. Ilm-fan mavjud nazariyalar, tushunchalar, ilmiy paradigmalarni oqilona, xolis tahlil qilish va baholash vositasi sifatida ishlaydi. U eskirgan bilimlarni tanqidiy qayta ko'rib chiqish, ularni yanada ishonchli va yetarli modellarga almashtirish uchun mo'ljallangan.

Dunyoqarash vazifasi. Ilmiy bilimlar dunyoning ob'ektiv faktlarga asoslangan yaxlit rasmni shakllantiradi. Bu insonning tabiat va jamiyatdagi o'rnini idrok etishga, qiymat yo'nalishlari va dunyoqarash munosabatlarini rivojlantirishga ta'sir qiladi.

Evristik vazifa. Fan nafaqat voqelikni tizimlashtiradi va tushuntiradi, balki yangi g'oyalar, farazlar, nostandart yechimlarni ham yaratadi. Bu ijodiy izlanish manbai bo'lib xizmat qiladi, tasavvur va innovatsion fikrlashni rag'batlantiradi.

Ilm-fanga xos bo'lgan immanent, ichki vazifalar uning dunyoni oqilona bilishning maxsus sohasi sifatida asosiy maqsadini aks ettiradi. Ularni amalga oshirish insoniyatning ilmiy, texnik va ijtimoiy taraqqiyoti uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Kognitiv, tushuntirish, bashoratli va boshqalar kabi asosiy immanent vazifalardan tashqari, fan muhim genetic va evolyutsion muammolarni hal qilishga qaratilgan. Ushbu vazifalar turli xil tabiiy va ijtimoiy hodisalarning kelib chiqishi va rivojlanishini o'rganish bilan bog'liq.

1. Koinot va yerdagi hayotning kelib chiqishi. Ilm - fan bilan bog'liq bo'lgan asosiy muammolardan biri bu Koinotning kelib chiqishi va evolyusiyasi, shuningdek sayyoramizda hayotning paydo bo'lishi va rivojlanishi qonuniyatlarini aniqlashdir. Astrofizika, kosmologiya, biologiya, paleontologiya, genetika kabi turli ilmiy fanlar bu sirlarni ochishga hissa qo'shadi.

2. Biologik turlarning evolyutsiyasi. Biologiya fanining asosiy genetic-evolyutsion vazifasi tirik organizmlar evolyutsiyasi mexanizmlari va qonuniyatlarini o'rganishdir. Bu yerda evolyutsion nazariya, sistematika, qiyosiy anatomiya, paleontologiya kabi yo'nalishlar muhim rol o'ynaydi.

3. Insonning kelib chiqishi va rivojlanishi. Biologik tur sifatida insonning kelib chiqishi va evolyutsiyasi muammosi

alohida o'rin tutadi. Antropologiya, falsafiy antropologiya, arxeologiya, paleontologiya, inson genetikasi antropo genez jarayoni, hominidlar evolyutsiyasi va zamonaviy insonning shakllanishini o'rganadi.

4. Ijtimoiy tizimlarning paydo bo'lishi va o'zgarishi. Ilm-fan, shuningdek, ijtimoiy tuzilmalar, institutlar, madaniy hodisalarning genezisi va evolyutsiyasini o'rganadi. Bunda falsafa, tarix, sotsiologiya, madaniy antropologiya, etnografiya kabifanlar yetakchi rol o'ynaydi.

5. Ilmiy bilimlarni rivojlantirish. Bir xil darajada muhim genetic va evolyutsion vazifa fanning o'zini rivojlanayotgan bilim tizimi sifatida o'rganishdir. Fan tarixi, fan falsafasi, fan sotsiologiyasi ilmiy paradigmalarning to'planishi va o'zgarishi jarayonlarini tahlil qiladi.

Ushbu fundamental genetik va evolyutsion muammolarni hal qilish bizga turli xil o'rganish ob'ektlarining kelib chiqishi va rivojlanishining chuqur qonuniyatlarini-olamdan insoniyat jamiyatigacha ochib berishga imkon beradi. Bu butun dunyo evolyutsiyasining kelib chiqishi va tendensiyalarini ilmiy tushunish uchun asos yaratadi. Ilm-fan jamiyat bilan o'zaro munosabatlarida muhim funksional vazifalarni bajaradi. Ushbu vazifalar fanning inson faoliyatining maxsus turi sifatida amaliy, ijtimoiy-madaniy ahamiyatini aks ettiradi. Fanning asosiy funksional vazifasi texnologik rivojlanish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va jamiyat hayotining boshqa sohalarni ta'minlashdir. Ilmiy kashfiyotlar va ishlamlar atrofda voqelikni o'zgartiradigan yangi vositalar va texnologiyalarni yaratish uchun asos bo'ladi. Ilm-fan insonning tabiat va ijtimoiy voqelikka amaliy ta'sirining kuchli vositasidir.

Ilm-fan bilimlarni to'plash, tizimlashtirish va uzatishning muhim funksiyasiga ega. Bu odamlarning intellektual, ma'rifiy va madaniy rivojlanishining manbai bo'lib xizmat qiladi, ularning atrofda dunyo haqidagi g'oyalarni boyitadi. Ilmiy institutlar, nashrlar, ta'lim dasturlari ilmiy yutuqlarni tarqatadi va ommalashtiradi, aholining umumiy ma'rifat darajasini oshiradi. "Ilm-fan mutlaqo inson faoliyatiga dahldor soha, shuning uchun ham fanning ahamiyati va qadriini izchil tahlil qilish inson tabiatini ochib berish bilan bevosita bog'liqdir" [5].

Ilm-fan inson yashaydigan va harakat qiladigan butun olamning ichki uyg'unligi asoslarini ochib beradi. Bu ham fanning ulkan tarbiyaviy kuchidir. Ushbu savollarni ko'rib chiqib, A. Puankare shunday deb yozgan edi: "Ilm bizni, o'zimizdanda kattaroq narsa bilan doimiy aloqada qiladi; u bizga doimo yangilanadigan va tublikka ega bo'lgan manzarani namoyon qiladi; bizga ko'rsatgan buyuk narsaning ortida, yanada buyukroq narsani taxmin qilishga majbur qiladi: bu tomosha bizni qavontiradi, bu bizni yanada o'zimizni unutishga majbur qiladigan zavqdir va shu bilan u juda axloqiydir. Uni tatib ko'rgan, hech bo'lmaganda uzoqdan tabiat qonunlarining hashamatli uyg'unligini ko'rgan kishi, boshqalarga qaraganda o'zining kichik xudbin manfaatlarini e'tiborsiz qoldirishga ko'proq tayyor bo'ladi. U o'zidanda ko'proq sevadigan idealga ega bo'ladi va bu axloqlikning yagona zaminidir. Ushbu ideal uchun u o'z mehnati bilan savdolashmasdan, ba'zilar uchun hamma narsa bo'lgan, mukofotlarni, kutmasdan ishlaydi"[6].

Bilish jarayonida shakllangan dunyoning ilmiy manzarasi jamiyat a'zolarining dunyoqarashi, qadriyatlar va mafkuraviy qarashlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy bilimlar ijtimoiy ongning ajralmas qismiga aylanib, odamlarning dunyodagi o'rnini haqidagi tasavvurlarini belgilaydi. Ilm-fan hayotning turli sohalaridagi munosabatlarni ijtimoiy tartibga solish va tartibga solish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan normalar, mezonlar, standartlarni ishlab chiqadi. Ilmiy usullar va tamoyillar ijtimoiy jarayonlarni tartibga solishning muhim vositasidir. Ilmiy bilimlarga ega bo'lish, ilmiy jamoaga tegishli bo'lish ijtimoiy tabaqalanishda muhim rol o'ynaydi, shaxsning ijtimoiy iyerarxiyadagi mavqei, obro'si va mavqei belgilaydi, ya'ni ilmiy faoliyat ijtimoiy differentsiatsiyaning asosiy omillaridan biriga aylanadi.

Ilm-fan madaniy faoliyatning o'ziga xos turi sifatida san'at, axloq, din va madaniyatning boshqa sohalarini rivojlanishiga chuqur ta'sir ko'rsatadi, dunyo manzarasini, jamiyat qadriyatlarini tizimini o'zgartiradi. Ilmiy bilimlar madaniyatning umumiy tizimiga qo'shilib, uni o'zgartiradi. "Oddiy ko'rindigan haqiqat:

nafaqat borliq ongni belgilaydi, balki ong borliqni ham belgilaydi va osonlikcha berilmaydi. Ong nima bo'lsa, borliq ham shu, va biz buni o'z tajribamizdan bilib oldik" [7]. Fanning funksional vazifalari fanning jamiyat bilan o'zaro ta'sirining turli jihatlarini qamrab olgan holda, faqat kognitiv faoliyatdan tashqariga chiqadi. Ushbu muammolarni hal qilish zamonaviy sivilizatsiyada fanning asosiy rolini belgilaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, fan bir qator fundamental, immanent ravishda o'ziga xos vazifalarni bajaradi - kognitiv, tushuntirish, bashoratli, tanqidiy, dunyoqarash va

evristik. Ushbu ichki funksiyalar uning mohiyatini atrofdagi dunyoni oqilona, tizimli bilish vositasi sifatida aks ettiradi. Fanning immanent va funksional vazifalari bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Ilmiy bilimlarning ichki mantig'i uning jamiyatga tashqi, amaliy ta'sirining asosidir. O'z navbatida, ilmiy faoliyatning ijtimoiy funksiyalari uning ichki maqsadlari va majburiyatlariga ta'sir qiladi. Fan funksiyalarini o'rganish muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Bu fanning tabiati va ijtimoiy-madaniy holatini chuqur tushunishga, shuningdek uni yanada rivojlantirishning maqbul usullarini aniqlashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Фролов И.Т., Юдин Б.Г. Этика науки. Проблемы и дискуссии. М. «Политиздат», 1986.
2. Данакари Р.А. Философия науки. Волгоград, 2021
3. Г.Башляр. Новый рационализм. М., 1987.
4. В.Оствальд. Великий элексиp. М., 1923.
5. Сачков Юрий Владимирович Наука и развитие // Vox. Философский журнал. 2013. №15.
6. Анри Пуанкаре. О науке. М., 1983.
7. Григорьева Т.П. Дао и логос: Встреча культур. М., «Наука», 1992.